

ЯВОРСЬКА Л. Л.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри
правоохоронної діяльності
(Навчально-науковий
юридичний інститут
Карпатського національного
університету
імені Василя Стефаника)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.123>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ОБШУКІВ І НАКЛАДЕННЯ АРЕШТІВ НА МАЙНО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті здійснено комплексний теоретико-практичний аналіз інститутів обшуку та накладення арешту на майно в кримінальному процесі України. Акцентовано увагу на особливій важливості цих процесуальних заходів для досягнення завдань кримінального провадження, зокрема забезпечення ефективного виявлення та фіксації доказів, збереження речових доказів та гарантування виконання судових рішень. Водночас обшук і арешт майна є одними з найбільш чутливих процесуальних інструментів, які безпосередньо посягають на конституційно гарантовані права особи – право власності та право на недоторканність житла.

У статті підкреслено, що попри наявність законодавчо закріплених процесуальних гарантій, практика застосування зазначених заходів засвідчує низку системних недоліків. Зокрема, проблемними є надмірно широке формулювання ухвал про дозвіл на обшук, безпідставне та невмотивоване накладення арешту на майно, порушення процесуальних гарантій щодо присутності адвоката, складання протоколу, технічної фіксації обшуку. Звертається увага на ситуації, коли після проведення обшуку майно фактично утримується без належної правової підстави, що суперечить вимогам частини п'ятої статті 171 КПК України.

Окремо проаналізовано актуальні рішення Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Зосимов проти України» та «Неділенько та інші проти України», в яких Суд констатував порушення статей 8 Конвенції та 1 Протоколу 1 через свавільність втручання у майнові права та відсутність ефективних засобів захисту. Увагу приділено також національній судовій практиці та позиціям Конституційного Суду України щодо недопущення свавільних обмежень права власності.

Запропоновано окремі напрями вдосконалення кримінально-процесуального законодавства та правозастосовної практики. Серед основних рекомендацій: підвищення стандартів доказовості при обґрунтуванні клопотань про обшук та арешт, посилення процесуальних гарантій сторони захисту та підвищення правової обізнаності громадян. Також обґрунтовано необхідність гармонізації української правозастосовної практики з міжнародними стандартами прав людини.

Ключові слова: обшук; арешт майна; кримінальний процес; право власності; процесуальні гарантії; судовий контроль; Європейський суд з прав людини; недоторканність житла; доказування; правозастосовна практика.

Yavorska L. L. Problematic aspects of conducting searches and imposing seizures of property in criminal proceedings

The article presents a comprehensive theoretical and practical analysis of the legal institutions of search and seizure of property in the criminal procedure of Ukraine. Particular emphasis is placed on the crucial importance of these procedural measures for achieving the objectives of criminal proceedings, namely ensuring the effective identification and preservation of evidence, safeguarding material evidence, and guaranteeing the enforcement of judicial decisions. At the same time, searches and seizures are among the most sensitive procedural instruments, as they directly interfere with constitutionally guaranteed human rights, including the right to property and the inviolability of the home.

The article highlights that despite the existence of legislatively enshrined procedural safeguards, the practical application of these measures reveals a number of systemic deficiencies. Among the key issues identified are the overly broad formulation of judicial orders authorizing searches, the groundless and insufficiently reasoned imposition of asset seizures, violations of procedural guarantees regarding the presence of legal counsel, proper drafting of search protocols, and technical recording of searches. Particular attention is drawn to situations where, following the search, property continues to be retained without proper legal grounds, contrary to the requirements of Part 5 of Article 171 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The article separately analyzes the landmark judgments of the European Court of Human Rights, including *Zosymov v. Ukraine* and *Nedilenko and Others v. Ukraine*, in which the Court found violations of Article 8 of the Convention and Article 1 of Protocol No. 1 due to arbitrary interference with property rights and the absence of effective remedies. Attention is also given to national judicial practice and the positions of the Constitutional Court of Ukraine, which emphasize the inadmissibility of arbitrary restrictions on property rights.

The article offers several directions for improving criminal procedural legislation and law enforcement practice. Among the key recommendations are the enhancement of evidentiary standards when substantiating motions for searches and seizures, the strengthening of procedural safeguards for the defense, and the promotion of public legal awareness. The necessity of harmonizing Ukrainian law enforcement practice with international human rights standards is also substantiated.

Key words: *search; seizure of property; criminal procedure; right to property; procedural safeguards; judicial control; European Court of Human Rights; inviolability of the home; evidence; law enforcement practice.*

Актуальність проблеми. Інститути обшуку та арешту майна є одними з найбільш поширених та водночас найбільш чутливих заходів у кримінальному провадженні, які безпосередньо зачіпають основоположні конституційні права особи – право на приватність, недоторканість житла та право власності. Незважаючи на наявність формалізованих процесуальних гарантій у кримінальному процесуальному законодавстві України, практика їх застосування демонструє системні порушення та прогалини, що створює ризики свавільного втручання органів досудового розслідування у майнові права громадян та бізнесу.

Проблема набуває особливої гостроти в умовах зростання кількості кримінальних проваджень економічної спрямованості, що часто супроводжуються надмірним або необґрунтованим застосуванням обшуків і арештів, які призводять до фактичного блокування діяльності суб'єктів господарювання та порушення прав власників майна. Судова практика як національних судів, так і Європейського суду з прав людини фіксує численні випадки недотримання принципу пропорційності, законності та відсутності ефективних механізмів захисту особи від зловживань.

Актуальність проблеми також визначається необхідністю імплементації європейських стандартів захисту прав людини у сфері кримінальної юстиції, удосконалення судового контролю за слідчими діями та гармонізації національної правозастосовної практики з міжнародними підходами. Недостатній рівень правової визначеності у застосуванні обшуків та арештів створює правову невизначеність, підриває довіру до правосуддя та негативно впливає на стан захисту прав людини в Україні. Саме тому пошук шляхів підвищення ефективності, правової визначеності та справедливості зазначених процесуальних заходів є важливим як для теорії кримінального процесуального права, так і для практики його застосування.

Мета статті – проаналізувати проблемні аспекти здійснення обшуків та накладення арештів на майно у кримінальному процесі України, визначити основні недоліки правозастосовної практики та запропонувати шляхи їх удосконалення з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Інститути обшуку та арешту майна є надзвичайно важливими складовими кримінального процесуального права, покликаними забезпечувати ефективне виявлення та фіксацію доказів, а також гарантувати досягнення завдань кримінального провадження. Водночас ці процесуальні заходи безпосередньо посягають на конституційно гарантовані права і свободи особи, зокрема право власності та недоторканність житла, що зумовлює необхідність їхнього чіткого нормативного врегулювання та належного судового контролю.

Незважаючи на визначені законодавством гарантії, практика їх застосування засвідчує наявність численних проблем, пов'язаних із безпідставним та надмірним вилученням майна, блокуванням активів та тривалим утриманням речей, що нерідко призводить до порушення прав учасників кримінального провадження, а також відхилення від міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Кримінальний процесуальний кодекс України чітко розмежовує правову природу та процесуальні аспекти здійснення обшуку та накладення арешту на майно як окремих інститутів кримінального процесуального права.

Обшук є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на отримання доказів, необхідних для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до частини першої статті 234 КПК України, метою проведення обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [2].

Переважно обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яка повинна відповідати вимогам статті 235 КПК України та містити вичерпний перелік необхідних даних, зокрема відомості про слідчого або прокурора, точну адресу місця проведення обшуку, опис об'єкта та предметів, які мають бути відшукані [2].

Порядок проведення обшуку, врегульований статтею 236 Кримінального процесуального кодексу України, передбачає низку важливих процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення балансу між інтересами кримінальної юстиції та захистом прав і свобод осіб, у житлі чи іншому володінні яких проводиться обшук. Відповідно до зазначеної норми, обшук здійснюється слідчим або прокурором, за можливості із залученням потерпілого, підозрюваного, їхніх представників чи захисників, а також інших учасників кримінального провадження. З метою отримання спеціальних знань для проведення обшуку можуть бути запрошені відповідні фахівці. Обов'язком слідчого чи прокурора є вжиття заходів для забезпечення присутності осіб, чий права можуть бути обмежені або порушені у зв'язку з проведенням обшуку.

Одним з основних гарантійних механізмів є обов'язковий допуск адвоката чи законного представника на будь-якому етапі обшуку, незалежно від стадії його проведення, що кореспондується з правом на правову допомогу. Обшук житла чи іншого володіння повинен проводитися у такий час, який заподіює мінімальні незручності особі, що ним володіє, за винятком випадків, коли така обережність може зашкодити досягненню мети обшуку. Перед

початком обшуку особі має бути пред'явлена ухвала слідчого судді та вручена її копія. Відповідно, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити схоронність майна та неможливість доступу сторонніх осіб у випадках відсутності власників житла під час обшуку.

Стаття 236 КПК України також передбачає можливість проведення особистого обшуку осіб, які перебувають у приміщенні, якщо є достатні підстави вважати, що вони приховують предмети або документи, що мають значення для кримінального провадження. Такий обшук проводиться з дотриманням спеціальних гарантій: за участі адвоката або представника, особами тієї ж статі, з обов'язковою фіксацією ходу та результатів у протоколі. Важливим аспектом є надання слідчому чи прокурору права відкривати замкнені приміщення, сховища або речі, а також долати системи логічного захисту у разі відмови від їх добровільного відкриття [2].

Окремої уваги потребують новели законодавства, які дозволяють слідчим і прокурорам виявляти, вилучати та фіксувати комп'ютерні дані без окремого дозволу суду, якщо під час обшуку виявлено носії такої інформації, що мають значення для кримінального провадження. При цьому обов'язково фіксуються відомості осіб, які можуть надати інформацію про зміст чи функціонування комп'ютерних систем.

Крім того, законодавство закріплює право слідчого або прокурора проводити технічну фіксацію перебігу обшуку – здійснювати вимірювання, фотографування, аудіо- та відеозапис, складати схеми, оглядати та тимчасово вилучати речі й документи, що мають значення для провадження. Особливе значення має вимога про аудіо- та відеофіксацію обшуку як обов'язкову процесуальну умову, яка сприяє забезпеченню прозорості слідчої дії та запобіганню можливим порушенням прав учасників процесу.

Важливо також підкреслити, що стаття 236 КПК України передбачає право осіб, у присутності яких здійснюється обшук, робити заяви, які підлягають обов'язковому внесенню до протоколу. Другий примірник протоколу обшуку разом із описом вилучених речей вручається відповідним особам, що гарантує дотримання принципу процесуальної прозорості та можливість ефективного захисту прав осіб у подальшому [2].

Натомість арешт майна є окремим заходом забезпечення кримінального провадження, що полягає у тимчасовому, до скасування відповідного рішення, позбавленні особи права розпоряджатися належним їй майном.

Стаття 170 Кримінального процесуального кодексу України визначає правові засади накладення арешту на майно як одного з заходів забезпечення кримінального провадження. Арешт майна полягає у тимчасовому позбавленні особи права на відчуження, розпорядження та/або користування майном до скасування такого арешту в порядку, встановленому законом. Цей захід застосовується виключно за ухвалою слідчого судді або суду у разі наявності підстав вважати, що майно є доказом кримінального правопорушення, підлягає конфіскації або необхідне для забезпечення цивільного позову чи стягнення неправомірної вигоди [2].

Завданням арешту є запобігання ризику приховування, пошкодження, знищення чи незаконного відчуження майна. Стаття 170 передбачає чотири основні цілі арешту: збереження речових доказів; забезпечення спеціальної конфіскації; конфіскації майна як виду покарання чи заходу до юридичної особи; відшкодування шкоди чи стягнення неправомірної вигоди.

Арешт може бути накладений як на майно підозрюваного, обвинуваченого чи юридичної особи, так і на майно третіх осіб, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що таке майно отримане незаконно або підлягає конфіскації. Накладення арешту має бути пропорційним і співмірним розміру завданої шкоди чи розміру цивільного позову.

Стаття також передбачає можливість накладення попереднього арешту у невідкладних випадках строком до 48 годин з подальшим судовим контролем. При цьому закон виключає можливість арешту окремих видів майна (наприклад, спеціальні рахунки, житлові приміщення для проживання) та запроваджує принцип добросовісності набувача майна. Арешт може бути накладений на рухоме й нерухоме майно, грошові кошти, цінні папери, корпоративні права, віртуальні активи тощо [2].

Заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть застосовуватися лише за наявності реальної загрози його втрати чи відчуження, що забезпечує баланс між потребами кримінальної юстиції та захистом права власності.

Варто наголосити, що права та гарантії здійснення як обшуку, так і накладення арешту на майно мають конституційне підґрунтя та опосередковано регулюються положеннями Основного Закону України. Конституція України [1] гарантує право власності (стаття 41) та недоторканність житла (стаття 30), які визнаються невід'ємними елементами правового статусу особи. Втручання у ці права у вигляді проведення обшуку чи накладення арешту на майно допускається виключно за рішенням суду та лише у випадках і порядку, передбачених законом. Це означає, що будь-яке обмеження майнових прав може відбуватися лише в умовах законності, пропорційності та судового контролю, що унеможливорює свавільні дії органів досудового розслідування.

У кримінальному процесі обшук і арешт майна мають різну правову природу та функціональне призначення. Обшук є слідчою (розшуковою) дією, основною метою якої є збирання, виявлення та фіксація доказів, необхідних для встановлення обставин кримінального правопорушення. Натомість арешт майна відноситься до заходів забезпечення кримінального провадження, що спрямований переважно на збереження речових доказів, забезпечення можливої конфіскації чи задоволення цивільного позову, а також на гарантування виконання судових рішень.

Такий розподіл обшуку та арешту майна як окремих інститутів кримінального процесуального права підтверджується й відповідною судовою практикою. Ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку не може ототожнюватися з ухвалою про накладення арешту на майно, а відтак сама по собі не породжує правових наслідків, пов'язаних із вилученням та тривалим утриманням майна без ухвали про арешт. Відсутність чіткої судової санкції на арешт виключає можливість законного обмеження правомочностей власника щодо розпорядження, володіння чи користування майном [4].

Доцільним є зосередження уваги на окремих проблемних аспектах здійснення обшуків у кримінальному провадженні, які залишаються одними з найбільш дискусійних питань як у теорії кримінального процесу, так і в правозастосовній практиці.

Незважаючи на наявність формально визначених законодавчих гарантій, практика проведення обшуків органами досудового розслідування часто характеризується істотними порушеннями встановленого порядку.

Однією з найбільш поширених проблем є надмірно широке формулювання ухвал слідчих суддів про дозвіл на проведення обшуку. Такі ухвали нерідко формулюються загальними фразами без конкретизації об'єктів пошуку, що створює можливість для фактичного вилучення значно більшого обсягу майна, ніж це є обґрунтованим і необхідним для досягнення цілей кримінального провадження.

У науковій та практичній літературі неодноразово відзначається, що подібна практика призводить до необґрунтованого втручання в господарську діяльність підприємств, їх фактичного «паралічу» внаслідок вилучення обладнання, документації, фінансових активів, що не мають безпосереднього відношення до предмета досудового розслідування. Окрім того, вилучення речей і документів, що явно не стосуються обставин кримінального правопорушення та не охоплюються змістом ухвали суду, розглядається як перевищення процесуальних повноважень слідчих органів і може бути кваліфіковане як форма незаконного тиску на бізнес чи інших учасників провадження [3].

Ще однією серйозною проблемою є порушення процедурних гарантій при проведенні обшуку. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, обшук має здійснюватися у денний час, за можливості – у присутності не менше двох понятих або із забезпеченням технічної фіксації процесу, з обов'язковим складанням протоколу та врученням копії ухвали особі, у володінні якої проводиться обшук. Однак у правозастосовній практиці систематично фіксуються випадки ігнорування цих вимог: обшуки проводяться у нічний час без належного документального оформлення, без присутності понятих чи відеофіксації, а також без вручення особі копії судового рішення [5].

У контексті міжнародних стандартів прав людини ці порушення неодноразово ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Зосимов проти України» [7] Суд встановив відсутність законних підстав для проведення нічного обшуку та констатував порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з відсутністю законної мети та невідповідністю втручання вимогам законності та пропорційності. Аналогічні висновки містяться й в інших рішеннях ЄСПЛ, де Суд підкреслював недостатню обґрунтованість підстав для проведення слідчих дій та їх невідповідність критерію «якості закону», що є необхідним для обмеження права на недоторканність приватного життя [3].

Ще однією актуальною проблемою правозастосування є забезпечення візуальної та формальної точності процесуальної документації, пов'язаної з проведенням обшуку. Відповідно до пункту 2 статті 235 Кримінального процесуального кодексу України, ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку повинна містити чітко визначені відомості щодо місця проведення слідчої дії, конкретних осіб, у володінні яких здійснюється обшук, об'єктів пошуку та речей, які мають бути виявлені та, за необхідності, вилучені. Невиконання зазначених вимог створює ризик виникнення процесуальних колізій та правової невизначеності, що унеможливує ефективний захист прав учасників кримінального провадження.

Зокрема, у випадках, коли в ухвалі зазначено неповні або некоректні дані щодо адреси обшуку чи об'єктів пошуку, створюється небезпека проведення слідчої дії у невизначених чи не виправдано розширених межах, що може бути розцінено як свавільне втручання у приватне життя та порушення права власності. Такі дії не лише ставлять під сумнів законність зібраних доказів, але й можуть стати підставою для їх процесуальної недопустимості та оскарження відповідних ухвал у судовому порядку [5].

Особливої уваги заслуговує проблема відсутності належної фіксації вилученого майна під час обшуку. Нерідко слідчі, порушуючи вимоги процесуальної форми, не зазначають в протоколі обшуку повного переліку вилучених речей або не оформлюють відповідні документи про їх прийняття на зберігання. Така практика призводить до фактичної невизначеності правового статусу вилученого майна, ускладнює його подальше повернення законному власнику або передачу потерпілим, що суперечить принципам правової визначеності та процесуальної справедливості. У результаті речі, щодо яких відсутні формальні ознаки арешту чи тимчасового вилучення, залишаються фактично «заблокованими» у розпорядженні органів досудового розслідування без встановлених законом підстав та процедур їх повернення [5].

Арешт майна у кримінальному провадженні також часто є предметом значної критики як серед науковців, так і серед практиків. На різних етапах застосування цього заходу фіксуються численні порушення, які призводять до істотного обмеження прав власників майна, зокрема бізнесу, без належного процесуального обґрунтування.

Так, однією з поширених проблем є безпідставне або недостатньо мотивоване накладення арешту на майно, яке не має прямого зв'язку з предметом кримінального провадження. Зокрема, після проведення обшуків слідчі нерідко ініціюють арешт не лише вилученого майна, а й іншого майна підприємств або фізичних осіб, зокрема шляхом блокування банківських рахунків, що фактично призводить до зупинення діяльності суб'єктів господарювання. При цьому відсутність подальших активних слідчих дій – виклик потерпілих, підозрюваних, експертних досліджень – спричиняє ситуацію, коли кримінальне провадження не отримує розвитку, а майно залишається під арештом без належної правової мети. В окремих випадках такі дії набувають ознак непрямого тиску на підприємців, що порушує засади правової визначеності, презумпції невинуватості та принципу добросовісності застосування заходів кримінально-процесуального примусу [3].

Ще одним суттєвим недоліком правозастосування є недотримання встановлених строків скасування арешту майна. Відповідно до частини першої статті 170 Кримінального процесуального кодексу України, арешт майна має бути скасований судом негайно після

зникнення обставин, які зумовили його застосування [2]. Проте на практиці такі арешти нерідко продовжуються формально, без активного розгляду клопотань про їх скасування навіть у випадках затвердження обвинувального акта або закриття кримінального провадження. Це призводить до правової невизначеності та порушення майнових прав осіб, щодо яких застосовано цей захід, оскільки вони позбавлені ефективних процесуальних механізмів повернення належного їм майна.

Вказані порушення неодноразово ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Неділенько та інші проти України» [8] Суд підкреслив, що національне законодавство та практика його застосування не забезпечують дієвих процесуальних гарантій проти свавільного вилучення та подальшого утримання майна. ЄСПЛ визнав порушення статті 1 Першого протоколу (право власності) та статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя), зазначивши відсутність достатніх механізмів для ефективного захисту від зловживань з боку державних органів.

Окремої уваги заслуговує проблема суб'єктивності та недостатньої обґрунтованості судових рішень про накладення арешту на майно, що створює ризики порушення прав власників майна та суперечить принципам правової визначеності й пропорційності. Судова практика свідчить, що судді не завжди вимагають від сторони обвинувачення належного процесуального обґрунтування необхідності застосування такого обмежувального заходу, як арешт майна. Нерідко суди задовольняють клопотання органів досудового розслідування за відсутності чітких і переконливих доказів того, що неприйняття відповідного рішення може створити реальну загрозу знищення, пошкодження, відчуження або приховування майна, що має доказове значення або підлягає конфіскації [6].

Так, відповідно до усталеної позиції, відображеної у ряді судових актів, зокрема тих, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, арешт майна може бути застосований виключно у випадках, коли незастосування цього заходу може призвести до зникнення, втрати, псування майна або настання інших наслідків, які можуть унеможливити чи ускладнити належне здійснення кримінального провадження. Водночас на практиці ухвали слідчих суддів нерідко мають формальний характер: обмеження права власності накладаються «для збереження речових доказів», проте подальші слідчі дії не проводяться, розслідування не просувається, а майно залишається заблокованим без об'єктивної потреби [6].

Крім того, в окремих випадках обґрунтування арешту набуває надмірного та диспропорційного характеру: суди фактично автоматично погоджуються із заявленими обмеженнями на володіння, користування та розпорядження широким спектром майна – від мобільних телефонів та незначних грошових сум до великих банківських рахунків чи корпоративних прав. При цьому не проводиться належний аналіз співмірності обраного заходу з метою його застосування та відсутній критичний розгляд доводів сторони обвинувачення щодо реальних ризиків втрати або приховування відповідного майна. Наприклад, в окремих судових рішеннях арешт накладався на мобільний телефон або невеликі суми готівки за формальною мотивацією збереження речових доказів, хоча матеріали кримінального провадження не містили відомостей про наявність ризику втрати таких об'єктів [5; 6].

До переліку проблемних аспектів слід віднести й доволі поширену на практиці помилку ототожнення інститутів обшуку та арешту майна у кримінальному провадженні. Як було зазначено вище, ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку не може вважатися належною правовою підставою для подальшого утримання вилученого майна після закінчення 48-годинного строку, визначеного пунктом 5 статті 171 Кримінального процесуального кодексу України. Для законного збереження тимчасово вилученого майна після зазначеного строку необхідне окреме клопотання прокурора та ухвала слідчого судді про накладення арешту [4].

Водночас у правозастосовній практиці нерідко трапляються ситуації, коли органи досудового розслідування, не маючи відповідної ухвали про арешт майна, фактично змушують власників погоджуватися на «добровільне» зберігання вилучених речей у слідчих органах, використовуючи адміністративний тиск та залякування [4]. Такий підхід суперечить

як вимогам кримінального процесуального законодавства, так і міжнародним стандартам захисту права власності. Відсутність окремої ухвали про арешт майна ставить особу у стан правової невизначеності, позбавляючи її ефективного механізму захисту порушених майнових прав, що прямо суперечить принципу верховенства права.

Судова практика підтверджує зазначену позицію, послідовно наголошуючи на тому, що лише арешт майна, накладений у порядку, передбаченому статтею 170 КПК України, створює процесуальні наслідки та підлягає оскарженню у встановленому порядку відповідно до статті 174 КПК України. У разі відсутності такої ухвали будь-яке тривале утримання вилученого майна є незаконним та має бути припинене з негайним поверненням майна законному власнику [2].

Важливим джерелом формування стандартів правозастосування у сфері проведення обшуків та арешту майна є практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). У рішенні у справі «Зосимов проти України» (2016) [7] Суд критично оцінив недотримання процесуальних гарантій під час проведення обшуку та вилучення майна. Заявник обґрунтовано стверджував, що обшук його помешкання було проведено «без будь-яких юридичних підстав», а вилучене майно було використано як доказ, попри відсутність будь-якого кримінального провадження проти нього. ЄСПЛ однозначно кваліфікував дії правоохоронних органів як втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції (стаття 8 Конвенції). Більше того, Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (право на мирне володіння майном), наголосивши, що національна правова система України не забезпечує особам ефективних процесуальних гарантій проти свавільного вилучення та утримання майна, що відкриває простір для зловживань з боку органів досудового розслідування.

З аналогічними висновками ЄСПЛ виступив у рішенні у справі «Неділенько та інші проти України» (2018) [8], у якій було встановлено факти свавільних обшуків і тривалого безпідставного утримання особистих речей заявників, зокрема одягу, особистих документів, парфумерії тощо. Суд визнав порушення статті 8 Конвенції, статті 1 Першого протоколу та статті 13 у зв'язку з відсутністю в Україні ефективного національного засобу юридичного захисту проти подібних свавільних дій державних органів.

Національні суди України поступово формують практику захисту прав власників майна у подібних випадках. Зокрема, у низці судових рішень послідовно стверджується, що ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку не є правовою підставою для накладення арешту на майно. Вилучене під час обшуку майно не вважається арештованим до моменту ухвалення відповідного окремого судового рішення. У зв'язку з цим суди неодноразово скасовували незаконно накладені арешти через відсутність належних клопотань органів досудового розслідування або недостатню обґрунтованість необхідності застосування такого заходу.

Крім того, Конституційний Суд України у своїй практиці неодноразово наголошував, що будь-яке обмеження права власності – зокрема огляд, вилучення або арешт майна – можливе виключно на підставі належним чином вмотивованого судового рішення [9]. Цей підхід закріплений у частині першій статті 170 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої арешт майна допускається лише за ухвалою суду, що кореспондується із конституційною заборонаю свавільного втручання державних органів у майнові права особи. Таким чином, вказана позиція підтверджує фундаментальний характер принципу верховенства права у майнових відносинах.

Вищевикладене дослідження свідчить про системний характер виявлених проблемних аспектів правозастосування у сфері проведення обшуків та накладення арешту на майно в кримінальному провадженні. У сучасних умовах особливої актуальності набувають питання забезпечення прозорості застосування арешту майна, підвищення чіткості та обґрунтованості судових рішень, гарантування власнику права на оперативне та ефективне повернення майна, а також розвитку механізмів компенсації за безпідставне вилучення майна.

Для мінімізації ризиків свавільного втручання у право власності необхідним є посилення судового контролю за обґрунтованістю клопотань органів досудового розслідування щодо проведення обшуку чи накладення арешту. Це, зокрема, передбачає підвищення стандартів доказовості у таких справах, а також удосконалення процедур оскарження відповідних заходів забезпечення кримінального провадження.

Важливим аспектом правової політики у цій сфері має стати підвищення рівня правової обізнаності бізнес-середовища та громадян щодо їхніх процесуальних прав під час слідчих дій. З цією метою доцільно посилити роль адвокатури у роз'ясненні прав і алгоритмів захисту від зловживань з боку правоохоронних органів. Водночас необхідно акцентувати увагу працівників органів досудового розслідування на відповідальності за недотримання процесуальних вимог, що включає можливість визнання отриманих доказів недопустимими, а також настання кримінальної відповідальності за перевищення службових повноважень.

Подолання вищевказаних недоліків потребує не лише законодавчих змін, спрямованих на посилення процесуальних гарантій, а й формування сталої правозастосовної практики, що відповідатиме європейським стандартам захисту прав людини та основоположних свобод.

Висновки. Інститути обшуку та арешту майна безумовно є важливими засобами досягнення цілей кримінального провадження, проте вони одночасно мають істотний вплив на реалізацію конституційних прав і свобод людини. Теоретичний аналіз норм кримінального процесуального права та практики їх застосування засвідчує наявність низки суттєвих недоліків, серед яких – зловживання процесуальними правами з боку органів досудового розслідування, недостатній рівень судового контролю та відсутність ефективних механізмів захисту потерпілих від свавільного втручання у їхні права.

Для подолання зазначених проблем необхідним є забезпечення неухильного дотримання положень Кримінального процесуального кодексу України, посилення мотиваційної складової судових рішень, ефективний контроль за їх виконанням, а також гармонізація правозастосовної практики з позиціями Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. Лише системний підхід до реформування кримінальної юстиції та підвищення якості правозастосування може забезпечити реалізацію принципу законності та недопущення необґрунтованого обмеження прав громадян у процесі здійснення слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Матвієнко О. Вакс-фактор [Електронний ресурс] / Олександр Матвієнко. 17 грудня 2021 р. URL: <https://sk.ua/uk/vaks-faktor>.
4. Давидова А. Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук не дорівнює арешту майна [Електронний ресурс] / Аліна Давидова // *Юридична практика*. 31 березня 2025 р. 15:44. URL: <https://pravo.ua/ukhvala-slidchoho-suddi-pro-dozvil-na-obshuk-ne-dorivniuiie-areshtu-maina>.
5. Бондаренко О. Обшуки на підприємстві: що потрібно знати про вилучення майна та як його повернути [Електронний ресурс] / Олександр Бондаренко, адвокат кримінальної практики ЮК «RIYAKO&PARTNERS». 27 червня 2025 р. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/236911_obshuki-na-pdprimstv-shcho-potrбно-znati-pro-viluchennya-mayna-ta-yak-yogo-povernuti.
6. Ухвала про арешт майна у справі № 134/1038/23 від 16 червня 2023 р. / Крижопільський районний суд Вінницької області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111607820#:~:text=1%C2%A0ч.%C2%A02%2C%C2%A0ч.%C2%A03%2C%C2%A0ч.%C2%A04%2C%A0ст.%C2%A0170%2C%A0КПК%C2%A0України>.

7. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Зосимов проти України» (заява № 4322/06) від 7 липня 2016 р. П'ята секція. Страсбург. Остаточне 07.10.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c94#Text.

8. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Неділенько та інші проти України» (заява № 43104/04) від 18 січня 2018 р. П'ята секція. Страсбург. Зі змінами від 07 лютого 2018 р. відповідно до правила 81 Регламенту Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c72#Text.

9. Конституційний Суд України. Рішення у справі № 1-1/2004 (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004. Офіційне тлумачення положень ч. 1, 2 ст. 126 Конституції України та ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text>.

